

HET ARCHIEF VAN DE TAFEL VAN DE H. GEEST VAN 's-HERTOGENBOSCH

deel I

Regesten van oorkonden

1271 - 1359

door

Ton Kappelhof

Den Haag

Stadsarchief 's-Hertogenbosch

bureau Archieven

eerste druk januari 1980

tweede herziene uitgave 1 december 2015/versie oktober 2016

Introduction to the list of summaries of charters in the archive of the Table of the Holy Spirit of 's-Hertogenbosch for the period 1271 – 1473. The Table was the oldest and most important body for the care of the poor in this prosperous city. The archive of the Table is extremely rich and a very important source for research to the history of this city in the northeastern part of the medieval duchy of Brabant.

The list contains many summaries of last wills made up by citizens of 's-Hertogenbosch and inhabitants of the surrounding countryside.

The summaries were made in the eighties and revised in 2015-2016.

Voorwoord bij de herziene uitgave van 2015

Deel I van de regestenlijst verscheen in druk in 1980. Met de tijd komt voortschrijdend inzicht en verschijnen er nieuwe publicaties die een ander licht werpen op de zaak. Ik noem hierbij vooral de werken van Geertrui van Synghel en Ron Fierst van Wijnandsbergen. Deze laatste promoveerde in 2013 aan de universiteit van Tilburg. Zijn boek bevat voor het eerst een goede analyse van de laat-middeleeuwse monetaire ontwikkelingen in het hertogdom Brabant en de aandacht op waardevast en niet-waardevast geld. Met name het zogenaamde oudgeld krijgt ruim aandacht. Deze vorm van waardevast geld kwam in 's-Hertogenbosch ook veel voor in de eerste helft van de veertiende eeuw. In de in 1980 gepubliceerde regesten wordt het verschil tussen oudgeld en payment niet goed aangeduid. Om die reden doorzocht ik in het najaar van 2015 alle in aanmerking komende oorkonden in het archief van de Tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch. De meeste regesten behoefden correctie. Soms is ter verduidelijking de omschrijving van de gebruikte valuta weergegeven.

1. De Tafel van de Heilige Geest in 's-Hertogenbosch

Oorsprong

De Tafel van de Heilige Geest van 's-Hertogenbosch wordt voor het eerst vermeld in 1281. Vanaf dat jaar komt deze instelling in de stukken voor. Volgens Jan Mosmans, de oude geschiedschrijver van de Sint-Janskerk, was er eerst een tafel van de Heilige Geest die stond in de Sint-Janskerk en ontstond daaruit een 'Godshuis van de Heilige Geest' dat gevestigd was tegenover de kerk.¹ In 1355 wordt in een testament inderdaad melding gemaakt van een 'scampnum' dat in de St. Janskerk stond.² De gelovigen konden hier hun offerande kwijt. In de St. Bavokerk in Haarlem bevindt zich nog een uit de late vijftiende eeuw daterende armentafel waar die dezelfde functie had.³ Daarnaast ontstonden instellingen onder de naam van Tafel van de Heilige Geest. Deze stonden los van de parochiekerk, wel had iedere parochie zijn eigen Tafel. De kerk propageerde het geven van aalmoezen, maar nam in de steden de zorg voor de armen niet in eigen hand. De geestelijkheid legde zich toe op sacrale handelingen zoals toediening van de sacramenten en daaraan verwante handelingen. De Tafels gaven de armenzorg een meer solide basis en maakten het mogelijk aan vermogensvorming te doen.

In de literatuur komt naar voren dat de Heiliggeesttafels vanaf de twaalfde eeuw voor het eerst in de bronnen vermeld worden.⁴ De oudste vermeldingen in Brabant zijn uit de eerste helft van de dertiende eeuw. Tits-Dieuaide noemt de volgende eerste vermeldingen in Brabant: Mechelen (1220), Zoutleeuw (1235), Leuven (1236), Lier (1243), Brussel (1254) Tienen (1257), Antwerpen (1262). Op het platteland vond zij als oudste Tervuren (1270) en Lombeek (1288). In noordelijk Brabant vond ik de oudste Tafels in Bergen op Zoom, Steenberg en Wouw in 1295 en Breda in 1307.⁵ Daarop volgen Oisterwijk (1309; een

---

¹ Mosmans, *St. Janskerk*, 35-36.

² Regest nr. 381.

³ Bronkhorst, *Kerkinterieurs*, 100.

⁴ Tits-Dieuaide, 'Les tables'.

⁵ OBNB, II, nr. 1348 (testament van Marselius pastoor van Gastel) en 1467.

vrijheid) en Helmond (1311; een kleine stad). De Tafels kwamen ook voor in Holland, Zeeland en Gelderland, in het Nederrijnse en de noordelijke gewesten was de armenzorg anders opgezet. Hier bestonden veel broederschappen van de Heilige Geest die zich met armenzorg en het beheer van gasthuizen bezighielden. In Arnhem bestond een Zieltafel die verbonden was met de parochiekerk en iedere maandagmorgen brooduitdelingen hield die hier spindingen heetten.⁶

Van geen enkele Brabantse Tafel is bekend wanneer deze precies is gesticht en door wie. Dat geldt trouwens ook voor de stedelijke gasthuizen. In Gelderland daarentegen is van sommige gasthuizen bekend wanneer en door wie ze werden gesticht. In 1299 stichtten graaf Reinoud I van Gelre en zijn zuster Maria gasthuizen in respectievelijk Hattem en Arnhem. De oorkonden waarin dit werd vastgelegd geven met name voor Hattem voorschriften hoe het huis bestuurd moest worden en wie erin terecht konden. Het Hattemse gasthuis ging overigens niet door, het Arnhemse werd later samengevoegd met het al in 1246 vermelde Sint-Catharinagasthuis.⁷

De schenking van Willem van Gent in 1274

Op deze regel vormt 's-Hertogenbosch een uitzondering. In 1274 maakt het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch, dan nog bestaande uit zeven schepenen, bekend, dat hun medeburger Willem van Gent uit eerbied voor Christus en omwille van zijn zielenheil bij wijze van testament een jaarlijkse uitkering van 35 ponden leuvens heeft overgedragen aan de mannen die de stedelijke financiën beheren.⁸ Hij heeft voor deze jaarlijkse rente onderpanden aangewezen bestaande uit zijn cijns- en allodiale goederen. Het een en ander is beschreven in een oorkonde, die niet bewaard is gebleven. De schepenen verklaren in een wel bewaarde oorkonde vervolgens dat zij deze rente zullen verdelen op de wijze die Willem heeft bepaald. Het gaat om de volgende, alle in of vlak bij 's-Hertogenbosch gevestigde instellingen:

het klooster van de minderbroeders
het klooster van de wilhelmieten genaamd Porta Coeli (Poort des Hemels)
het gasthuis (het latere Grote Gasthuis)
de leproserie
de begijnen
de arme begijnen die in de infirmerie liggen
de bedelaars

---

⁶ Paquay, *Sint Nicolai Broederschap*, 60.

⁷ Paquay, *Sint Nicolai Broederschap*, 58.

⁸ *Oorkondenboek Noord-Brabant. Deel I De Meierij en Gemert*. Oorkonde nr. 343. Uit dit stuk blijkt verder, dat er in 's-Hertogenbosch toen reeds lieden waren die de stedelijke financiën beheerden. Zij worden in de Latijnse oorkonde aangeduid als 'rerum communitatis noste provisores seu burse ipsius communitatis latores'. Dit is in strijd met de bewering van Beatrix Jacobs, die stelt dat de functie van stedelijke ontvanger in 1336 in het leven werd geroepen. Opmerkelijk is, dat deze nieuwe functionaris in 1336 beurzedrager werd genoemd. In 1274 sprak men immers ook al van 'lator bursi' oftewel beurzedrager. Zie: B.C.M. Jacobs, *Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629* (Assen-Maastricht, 1986/87) 67.

de armen in het algemeen
de priesters van de vier altaren van de St. Janskerk
de priesters van het gasthuis, de leproserie en de begijnen
Jakob Cnode en na zijn dood een andere arme priester.

Al deze personen en instellingen waren gevestigd in 's-Hertogenbosch. Feitelijk bedacht Willem van Gent alle toen in deze nog jonge stad werkzame kloosters, Godshuizen en geestelijken. Optelling van de bedragen levert een totaal op van 34 pond en 19 schellingen. Die ene schelling mocht de beheerder wellicht voor zich zelf houden. Het geld bestemd voor de armen en de bedelaars moest worden besteed aan roggebrood, schoenen en wollen lakens. Willem van Gent kan beschouwd worden als de stichter van de Tafel van de H. Geest in 's-Hertogenbosch en van het Groot Gasthuis. Hij stelde het startkapitaal ter beschikking. In 1277 trad de bisschop van Luik - 's-Hertogenbosch viel tot 1559 onder dit bisdom – regelend op ten aanzien van het convent van zusters dat aan het gasthuis was verbonden. In 1293 volgde op de schenking van Willem van Gent nog een schenking door een zekere vrouw Beatrix. Doordat de oorkonde zwaar is beschadigd, kan ik alleen maar constateren dat deze schenking mogelijk nog groter was dan die van Willem van Gent. De schenking bestond uit een groot aantal renten in geld die vrouw Beatrix overdroeg aan de zaakwaarnemers ('procuratoribus') van de Tafel van de Heilige Geest van 's-Hertogenbosch.⁹

De Tafel als vermogensbeheerder

De Bossche Tafel van de Heilige Geest was in noordelijk Brabant verreweg de rijkste armenzorginstelling. Door schenkingen en legaten van voornamelijk Bosschenaren ontstond een enorm vermogen dat werd belegd in boerderijen die meestal in tijd- of halfpacht werden gegeven, in stukken land rondom de stad 's-Hertogenbosch die in tijdpacht werden gegeven, en in renten in geld of natura. Natura wilde hier zeggen voornamelijk rogge, daarnaast ook haver, gerst en erwten. Het beheer van het vermogen en de exploitatie van de boerderijen is door mij uitvoerig bestudeerd (zie de titels in de literatuurlijst).

De Bossche kroniekschrijver Wilhelmus Molius (ca. 1500-1565) was trots op dit instituut en schreef erover (in vertaling):

'Ten slotte ziet men ook in een heel korte tijd verscheidene prachtige gebouwen verrijzen, die dienen tot het algemeen nu en belang van de stad en die voor de instandhouding van het hele stadsbestel noodzakelijk zijn. Hieronder neemt zeker wat rijkdom betreft het Armenhuis de eerste plaats in, het huis, dat gesierd met de naam van de Heilige Geest, bestemd was om armen en behoeftigen voedsel te verstrekken, buitenlanders en vreemdelingen op te nemen en wekelijks brood uit te delen. In de loop der tijd door vrome mensen begiftigd en verrijkt

---

⁹ De oorkonde is niet opgenomen in het OBNB deel I omdat ik haar na publicatie van dit werk aantrof achter een kast in het archief. De oorkonde werd naar behoren uitgegeven door Geertrui van Synghel in 1998. Synghel, 'Editie'.

*met een overvloed aan aardse goederen, overtreft het zeker het vermogen van veel aanzienlijke edelen en vorsten'*¹⁰

Dit laatste is zonder meer overdreven en alleen ingegeven door het chauvinisme van deze geboren Bosschenaar.¹¹ Een feit was echter wel dat de Tafels van Breda, Bergen op Zoom en Grave veel kleiner waren dan die van 's-Hertogenbosch, terwijl deze stad, een van de vier hoofdsteden van het hertogdom Brabant, ook nog eens wijkgebonden armenfondsen kende, de Negen Blokken.

Tallose oorkonden die bewaard worden in de archieven van Bossche Godshuizen bewijzen dat de Bossche burgers veel gaven in de vorm van aalmoezen en legaten. Deze vrijgevigheid bereikte omstreeks 1400 een hoogtepunt. Testamenten uit die tijd bevatten soms meer dan honderd legaten aan familieleden en goede doelen. Rijke burgers en hoge geestelijken zoals Adam van Mierde en Hendrik Buc stichtten respectievelijk gasthuizen voor oudelieden en een fonds voor de jongens die de kerkdiensten in de St. Janskerk met hun zang opluisterden. In 1439 stichtte Reinier van Arkel bij testament een gasthuis voor zinnelozen, het oudste psychiatrisch ziekenhuis Na ca. 1450 verplaatste de vrijgevigheid zich naar de blokfondsen.¹²

Het vermogen

De bezittingen van de Tafel lagen, op een hoogst enkele uitzondering na, in de stad en haar meierij. Het vermogen was als volgt samengesteld:

1. renten en cijzen in geld
2. losse stukken land
3. hoeven (boerenbedrijven)
4. renten in natura
5. obligaties
6. huizen en gebouwen in de stad 's-Hertogenbosch
7. tiendrechten

De renten in geld waren naargelang de valuta's weer als volgt onderverdeeld

1. renten payment
2. idem in oudgeld
3. idem in oude groten
4. idem in oude schilden
5. idem in karolusguldens
6. idem in andere valuta's zoals mottoenen, Franse kronen, Brabantse peters enz.

---

¹⁰ Hoekx, *Molius*, 99.

¹¹ Hoekx, *Molius*, 13.

¹² Kappelhof, *Armenzorg in Den Bosch*.

De landerijen en de hoeven werden vanaf de veertiende eeuw, mogelijk zelfs al eerder, in pacht gegeven. Daarbij werden de volgende pachtvormen gehanteerd:

- a. erfpacht (eeuwig en onveranderlijk)
- b. pacht voor het leven bijvoorbeeld een echtpaar
- c. halfpacht (de verpachter ontvangt de helft van de oogst)
- d. tijdspacht (voor een zeker aantal jaren, zelden meer dan 12 jaar)

De meeste hoeven en percelen land werden na 1560 in tijdspacht uitgegeven. De renten in natura bestonden vooral uit honderden roggpachten, en daarnaast in een klein aantal renten in gerst, haver en raapzaad. Het gebouwencomplex tussen de Hinthamerstraat en de stadsmuur was in eigen gebruik. Huizen in de stad – dat waren er anders dan bij het Groot Gasthuis niet veel - werden verhuurd. De Tafel bezat enkele tiendrechten onder andere in Zeelst en verder renten met tiendrechten als zekerheid.

Over het vermogen van de Tafel schreef ik:

‘Het Bossche Geefhuis. Het inkomen uit het vermogen van de Tafel van de H. Geest van Den Bosch 1450-1810’, in: **Varia Historica Brabantica**, 10 (1981)1-54.

Over de hoeven schreef ik een artikel waarvan een herziene editie in 2014 is geplaatst op academia.edu:

‘De hoeven van het Bossche Geefhuis. Opbouw, beheer en liquidatie van een omvangrijk hoevenbezit’, in: **Noordbrabants Historisch jaarboek**, 1 (1984) 83-142.

Financiële administratie

Het vermogen was zo omvangrijk en divers van samenstelling dat er al vroeg een financiële administratie moet zijn geweest. In 1434 was er nog een rekening uit het jaar 1395 beschikbaar. Deze had evenals de oudste stadsrekeningen van 's-Hertogenbosch de vorm van een perkamenten rol, want er staat ‘cuiusdam rotule computus dicte mense’).¹³ De financiële administratie is bewaard vanaf het midden van de vijftiende eeuw. De oudst bewaarde rekening is een rolrekening uit 1441, daarop volgt een serie rekeningen in de vorm van papieren registers die aanvangt in 1453 en doorloopt tot en met 1810. Naast de rekeningen die door het stadsbestuur werden afgehoord, waren er manualen van ontvangsten (bewaard vanaf 1433) en manualen van uitgaven (bewaard vanaf 1435). De financiële administratie van de Tafel is beter bewaard dan die van het Groot Gasthuis. Ook zeer goed bewaard en teruggaand tot 1420 is de administratie van de leproserie in Hintham.

14

---

¹³ Archief Tafel, oorkonden, nr. 1885.

¹⁴ Dit archief is later geïncorporeerd in het archief van het Burgerweeshuis dat op het Stadsarchief 's-Hertogenbosch berust.

Plaats van vestiging en personeel

In de veertiende eeuw was de Bossche Tafel gevestigd tegenover de Sint-Janskerk. Men beschikte daar over een uitgestrekt gebouwencomplex dat doorliep tot aan de stadswal. In oorkonden wordt het hoofdgebouw 'mansio' genoemd, de in 's-Hertogenbosch gebruikelijke term voor een groot vaak stenen huis waar leden van de elite in woonden. Achter deze *mansio* lagen de gebouwen die de Tafel nodig had voor haar bedrijfsvoering. In de vijftiende eeuw worden genoemd: verschillende graanzolders, ovens om brood in te bakken, een hooizolder, een houtzolder, een timmermanswerkplaats, schuren voor gereedschap en karren, stallen voor de paarden, en een slachthuis.¹⁵ Buiten de stad onder Hintham en later op de huidige Noordwal stond een windkorenmolen. Tot in de zeventiende eeuw waren deze economiegebouwen in gebruik. Men deed en maakte veel zelf. Omstreeks 1500 had de Tafel in dienst: twee wagenvoerders, twee klerken, een brouwer, een molenaar, twee bakkers, een timmerman, een stalknecht en een koeienhoedster.¹⁶ Het personeel van de Tafel kreeg voor de grote collecte in de week vóór Pasen offergeld en de werkgever betaalde ook het loon van de barbier die geregeld langskwam om het mannelijk personeel te scheren.

Bestuur

De Tafel werd geleid door een of meer *provisores* en de *rector* of meester. De provisor was lid van het stadsbestuur. Onder zijn toezicht werd het dagelijkse uitvoerende werk gedaan door de 'procurator seu provisor', de meester of 'rector'. Deze mannen waren geen van alle geestelijke. Wel had de Tafel in de vijftiende eeuw enige tijd een geestelijke in dienst en beschikte de meester over een huiskapel. De meester woonde met zijn gezin in het hoofdgebouw van de Tafel aan de Hinthamerstraat.

Activiteiten

De Tafel verleende in de middeleeuwen ondersteuning aan Bossche armen in natura. Op de eerste plaats was dat roggebrood dat op gezette tijden aan de poort aan de Hinthamerstraat werd uitgedeeld. Daarnaast, maar wel op afstand werden ook andere goederen uitgedeeld zoals wollen en linnen lakens, schoenen, eieren, haring, erwten en varkensvlees.¹⁷ Volgens een berekening van W. Blockmans en W. Prevenier werden omstreeks 1465 325 en in 1525 doorgaans 600 personen bedeed. In 1465 ontvingen 325 armen het gehele jaar door 431 kilo roggebrood, 3,1 kilo varkensvlees, 24 ½ haringen, 6,9 kilo erwten, vier paar schoenen, 2

---

¹⁵ SAH, Tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch, rekeningen, met name de hoofstukken die gaan over uitgaven aan bouwwerkzaamheden en verder de rekening over de jaren 1649-1652, hoofdstuk inkomsten wegens huren van huizen en gebouwen in de stad.

¹⁶ SAH, THG, rekening 1500/01 – 1502/03, hoofdstuk uitgaven aan lonen van de 'gesynde'

¹⁷ Blockmans en Prevenier, 'Openbare armenzorg'.

¼ el laken en geen eieren.¹⁸ De nadruk lag dus op het brood waarvan een bedeelde gemiddeld per dag 1,2 kilo in ontvangst mocht nemen.

De Tafel had geen proveniers, mensen veelal op leeftijd die zich tegen betaling inkochten en dan de rest van hun leven in het huis mochten wonen. Zij waren in de kost en na hun dood vervielen hun bezittingen rechtens aan de instelling. In veel steden verschaften de Tafels en andere armenzorginstellingen deze service aan de eigen inwoners, maar in 's-Hertogenbosch is dat niet gebeurd. De reden was vermoedelijk dat hier al vanaf ca. 1350 gasthuizen ontstonden die onderdak boden aan oude lieden.

De spynden

Veel Bosschenaren stichtten bij testament een uitdeling van goederen, meestal roggebrood, maar soms ook erwten, schoenen en lakens. In 1435 was er bijna iedere week een spynde. Ik geef hieronder een lijst met hoeveelheden en de namen van de stichters en het aantal mudden dat moest worden verbakken tot brood.¹⁹

Hendrik van Helvoert	5
Merten Monix	4
heer Jan van Neynsel	5
Wouter Lonijns en Dirc Biscops	6
joffr. Lane van Erpe	6
joffr. Fissye Borchgreven	4
Bouden Beys en zijn vrouw	5
Godert Sceyvel Jans soen	6
Jan van Straten	4
Aert van Beke Goessen soen	6
her Coenr. van Driele	8
Jan van Bladel	5
Stamelart van den Spanct	5
Steffenien van Hedichusen en	
Lysb. Wynckens	6
joffr. Mechtelt Coptiten	6
Jan Truden soen	5
Lonys van Langvelt	5
Aert Dicbier	4
Bertout van den Dyc	6 (week 24)
joffr. Mabelien van Langvelt	6
Maes van Hyntam en zijn vrouw	6
Bouden Beys en zijn vrouw	5 (2 ^{de} spynde)
joffr. Jutten Persoens	5
Zeger Hugen soen en brueder	

---

¹⁸ Blockmans en Prevenier, 'Openbare armenzorg', 52-53.

¹⁹ Archief Tafel H. Geest van 's-Hertogenbosch inv. Van Rooy (1913) nr. 634 (manuaal van uitgaven 1435/36 (per 15 augustus), 13de blad recto.

Wouter van Waspyc	4
Gielys Coptiten en zijn vrouw	6
heer Aert van Uden	5
Jan Naet	4
Corstine Meelmans	6
Jacob Avensoen	4
her Jacob Last	5
Goessen Knoeden	5
joffr. Margareta Model	5
heer Coenraad van Driel	8 (2 ^{de} spynde)
Jan Coptiten en zijn vrouw	5
Jan Sloetel	6
Godert Sceyvel Jans soen	6 (2 ^{de} spynde)
Ger. van der Aa	5
Jan van Neynsel	6
Willem Coelners	6
Bouden Beys en zijn vrouw	5 (3 ^{de} spynde)
Jacob Tyten	6

Totaal **220 mud rogge**

In totaal waren er dus 41 spynden. De meesten betroffen 4 tot 6 mud rogge. Vrouwen stichtten acht spynden, echtparen zes, de overige werden door mannen gesticht. In deze lijst komt niet voor de spynde die in 1394 gesticht werd door hertoging Johanna van Brabant in ruil voor een vergunning om een windmolen te bouwen.²⁰ Wellicht is deze spynde te niet gegaan.

2. De regestenlijst

Samen met het Groot Gasthuis is de Tafel van de H. Geest zonder twijfel de oudste charitatieve instelling van de stad Den Bosch. Het archief van deze Tafel is het omvangrijkste, best bewaarde en belangrijkste onder de archieven van de Bossche Godshuizen. De hierna volgende regestenlijst is bedoeld als een begin van de ontsluiting van het middeleeuwse deel van het archief van de H. Geesttafel. Dit archief bestaat uit enerzijds een aantal series rekeningen, manualen van ontvangsten en uitgaven, resolutiën en registers van verpachtingen van verschillende soorten vermogensbestanddelen, anderzijds uit duizenden losse stukken, voor zover daterend van vóór 1500, hoofdzakelijk oorkonden. Deze losse stukken zijn eerst gedateerd, en chronologisch geordend. Ik heb daarna in de jaren 1980-1991 samenvattingen ('regesten') gemaakt van de oorkonden uit de periode 1271-1473. Een regest geeft de kern van de inhoud van het stuk weer. Bijna alle stukken van vóór 1500 zijn in het Latijn geschreven en daarom voor veel onderzoekers niet toegankelijk. Dit vormde een bijzonder motief om de oudste stukken door middel van niet al te summiere regesten te ontsluiten.

De geanalyseerde oorkonden zijn als volgt over de tijd verdeeld:

---

²⁰ Regest nr. 1161a.

1270 - 1279	2
1280 - 1289	8
1290 - 1299	32
1300 - 1309	27
1310 - 1319	77
1320 - 1329	50
1330 - 1339	57
1340 - 1349	105
1350 - 1359	137
1360 - 1369	206
1370 - 1379	166
1380 - 1389	210
1390 - 1399	210
1400 - 1409	212
1410 - 1419	144

De vele a- en b-nummers zijn hier niet meegeteld zodat bovenstaande getallen alleen maar een indicatie zijn. Vanaf 1340 neemt het aantal stukken sterk toe om na 1360 te stabiliseren op een peil van ongeveer 20 per jaar.

Het Bosch protocol

Bijna alle oorkonden zijn opgesteld met twee schepenen van 's-Hertogenbosch als getuigen. De oorkonde zelf werd geschreven door een secretaris van 's-Hertogenbosch op de schrijfkamer, waar de secretaris of secretarissen kantoor hielden en samen met klerken de oorkonden uitschreven. De grosse werd op perkament geschreven en aan de contracterende partijen meegegeven, de minuut werd opgeschreven in het protocol. De in deze lijst beschreven oorkonden zijn grossen. In dorpen was het de klerk of secretaris die de oorkonde opstelde. Deze oorkonden maakten gebruik van een vast formulier. De kenner bij uitstek van de geschiedenis van de Bossche schrijfkamer en het protocol is Geertrui van Synghel. In 1993 schreef zij een uitstekende handleiding, die iedereen die wil beginnen met onderzoek in dit materiaal moet lezen. De titel luidt:

Geertrui van Synghel

Het Bosch' protocol. Een praktische handleiding

Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening/Stadsarchief 's-Hertogenbosch, 1993.
200 p.

In 2003 promoveerde Van Synghel op dit onderwerp. De titel van dit werk luidt:

Geertrui van Synghel

Actum in camera scriptorum oppidi de Buscoducis. De stedelijke secretarie van 's-Hertogenbosch tot ca 1450

Verloren, Hilversum, 2007. 458 p.

Met CD-ROM.

Beide werken zijn nog in de handel.

Aangezien het grootste deel van de in de schrijfkamer verleden akten betrekking had op onroerend goed, kan het nuttig zijn te raadplegen:

G.A.M. van Synghel e.a.

Broncommentaren. Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in de Middeleeuwen en Ancien Régime

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag, 2001. Serie Broncommentaren deel 6. 406 p.

Dit werk is digitaal te raadplegen op:

<http://resources.huygens.knaw.nl/broncommentaren/retro>

Vanaf 1303 komen we in 's-Hertogenbosch af en toe een notariële oorkonde tegen, maar pas na 1360 neemt hun aantal vrij plotseling sterk toe. Over het notariaat verscheen in 1998 een voortreffelijk boek:

Alphon van den Bichelaer

Het notariaat in Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch tijdens de late middeleeuwen (1306-1531). Een prosopografisch, diplomatisch en rechtshistorisch onderzoek.

Thela Thesis, Amsterdam, 1998. 530 p.

Met CD-ROM.

Op drie uitzonderingen na zijn in de oorkonden behandelde goederen en rechten gelegen in de Meierij van Den Bosch of het land van Herpen (later genaamd land van Ravenstein).

De vorm van het regest

Het model, dat ik in 1980 heb ontworpen voor deze lijst, mikt op een overzichtelijkheid en een leesbaarheid. Zo zijn de onderpanden, waarop grondrenten werden gevestigd en de goederen die in erfcijns/erfpacht werden gegeven, steeds in een afzonderlijke alinea vermeld. Belendingen zijn alleen opgenomen wanneer daarin toponiemen of landschapskenmerken voorkomen. De kern van de handeling is aangegeven in een aantal trefwoorden die boven ieder regest zijn geplaatst. De dateringen zijn voor een klein deel achterwege gelaten en voor het overige in een bijlage verwerkt. Langere regesten bestaan uit meerdere zinnen. De namen van de Bossche en andere schepenen zijn weggelaten evenals die van de getuigen in een notariële oorkonde. Slechts wanneer een oorkonde niet werd verleden voor schepenen van Den Bosch, is dat vermeld.

Een inventarisatie of een andere vorm van ontsluiting van een archief is nooit helemaal objectief. De schijn van objectiviteit die veel oudere ingangen hebben, is ten onrechte en in zekere zin misleidend. Voor een regestenlijst waar de inhoud van het stuk meer aandacht krijgt dan in een inventaris, geldt dit in sterkere mate. Het lijkt daarom zinvoller en eerlijker een beperkte, duidelijk omschreven subjectiviteit toe te staan en aan te duiden, welke

accenten zijn gelegd evenals motieven die tot deze keus geleid hebben.

Economische en monetaire aspecten

Veel regestenlijst leggen de nadruk op de rechtshistorische aspecten van de zaak. Mijn aandacht gaat meer uit naar het economisch handelen en de monetaire aspecten. Bij het doorwerken van het materiaal wordt de aandacht al gauw getrokken door talloze transacties tussen Bossche burgers onderling en tussen Bossche burgers en bewoners van het omringende platteland. Een groot deel van de cijzen die in deze stukken gevestigd worden of van bezitter veranderen, spruit voort uit rentekoop of uitgifte van onroerend goed.

De muntsoorten die in dit deel van de regestenlijst het meeste voorkomen zijn:

de penning leuvens
het oudgeld
het Bosch payment
de oude groot

Voor meer uitleg verwijs ik naar het werk van Fierst.

3. De betekenis van het archief

De oorkonden van de Tafel van de H. Geest kunnen voor tal van onderzoeksprojecten worden gebruikt. Zij geven informatie over aspecten van de geschiedenis die in de Bossche kronieken niet aan de orde komen. Ik noem met name de terreinen van de rechtsgeschiedenis, de economische geschiedenis, de sociale geschiedenis, de toponymie, de historische geografie en de lokale geschiedenis van de stad 's-Hertogenbosch en plaatsen in de Meierij van Den Bosch. De onderzoeker, die zich wil verdiepen in zaken als het ontstaan van het testament, de geschiedenis van cijzen, het voorkomen van de tocht (het recht van vruchtgebruik dat toekwam aan de langstlevende echtgenoot) en de wijze waarop onroerende goederen werden overgedragen van de ene bezitter op de andere, kan in deze oorkonden veel vinden. Ik noem nog enkele onderwerpen. De geschiedenis van het fenomeen stichting, reeds bestudeerd door J.P.A. Coopmans, kan aan de hand van dit materiaal verder worden uitgediept.²¹ Te denken valt verder aan het aantal, de omvang, de aard, het motief en de bestemming van de legaten. De aard van de gelegateerde goederen verschaft gegevens over het consumptiepatroon. De woonplaats en het beroep van degene, die een testament maakte, worden nauwkeurig aangegeven en vormen een sleutel tot zijn of haar sociale positie. Aan vele legaten waren lasten verbonden zoals jaargetijden, missen of 'spynden' (uitdelingen van goederen onder de armen). Van meer economisch historische aard zijn onderwerpen als de vermogensvorming van de Bossche Godshuizen en de in paragraaf 1 vermelde financiële verhouding stad-platteland. De localisaties van de goederen verschaffen indirect vele gegevens over de topografie: loop van wateren, omheiningen van

---

²¹ J.P.A. Coopmans, *De rechtstoestand van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch vóór 1629* ('s-Hertogenbosch, 1964)

percelen, eilanden in de Maas. De talrijke persoonsnamen, waaronder vele voornamen die sedert de Middeleeuwen in onbruik zijn geraakt, lenen zich voor een antroponymische studie.

4. Jaarstijlen

Ieder regest vangt aan met de datering omgezet in nieuwe stijl en met een korte aanduiding door middel van trefwoorden van de inhoud. De Bossche schepenen gebruikten in ieder geval vanaf 1244 de Paasstijl (het nieuwe jaar begint met Pasen). Notarissen ressorteerden onder het hof van de bisschop van Luik en gebruikten dus de aldaar gangbare Kerststijl (het nieuwe jaar begint met Kerstmis). Nog steeds niet bekend is, welke jaarstijl de schepenbanken in de Meierij gebruikten. De bewerker van het Oorkondenboek van Noord-Brabant meent, dat enige voorzichtigheid hierbij geboden is en dat er vage aanwijzingen zijn, dat sommige schepenbanken de Kerststijl hanteerden. We hebben in de voorkomende gevallen derhalve een dubbele datering gehanteerd.

5. Testamenten

In de regestenlijst waren de testamenten aanvankelijk maar summier beschreven, maar bij de bewerking in 2015-2016 zijn deze voor de kennis van middeleeuws 's-Hertogenbosch bijzonder waardevolle stukken uitgebreid beschreven.

6. Persoonsnamen

De persoonsnamen zijn letterlijk overgenomen uit het stuk en dus niet gemoderniseerd of omgezet in het Middelnederlands. Men kan natuurlijk betogen, dat Elisabeth 'toch' Liesbeth luidde of 'Lise' maar waarom niet 'Liseke' of 'Lysbet'? Zekerheid bestaat er derhalve nooit en daarom is gekozen voor een transcriptie.

Het woordje 'dictus' is in deel I steeds weergegeven met 'gend.' Niet alle voornamen worden overigens door 'dictus' gevolgd. Vele achternamen bestaan uit een beroepsaanduiding, die steeds is vertaald. Vanaf deel II is 'gend.' weggelaten.

Onder meer doordat het Latijn geen bepalend lidwoord kent en 'pistor' dus kan betekenen 'de bakker' of 'bakker' en 'pistoris' (tweede naamval) 'Bekkers' of 'Bakkers' en het moeilijk is vast te stellen, of het gaat om een achternaam of om een aanduiding van het beroep dat werkelijk werd uitgeoefend, blijft er onzekerheid bestaan over de juiste betekenis.

Aangezien we wilden vermijden, dat het regest werd overladen met Latijnse termen, hebben we deze aanduidingen vertaald. In veel gevallen zal het toch zijn gegaan om beroepsaanduidingen.

6. Toponiemen

De toponiemen zijn letterlijk overgenomen met inbegrip van de voorzetsels, indien deze zijn vermeld. Gewoonlijk wordt een perceel eerst gelokaliseerd in de parochie X (een enkele keer

in de heerlijkheid Y) gevolgd door de zinsnede 'ad locum dictum' + toponiem vaak gevolgd door 'dictum' + toponiem. Indien de belendingen bestaan uit landschapkenmerken (rivier, dijk, waterloop, steeg) is dit vermeld. Namen van bezitters van belendende percelen zijn niet weergegeven evenals de namen van de getuigen bij notariële oorkonden en van schepenen.

7. Maten

In de Meierij bestonden verschillende maten. Zo was er het Bossche mud, maar werd in ander delen van dit gebied een afwijkende maat gebruikt. De oppervlaktemaat is, tenzij anders wordt vermeld, steeds de Bossche. Het staat overigens niet altijd vast dat de Bossche maat is gebruikt. In de meeste transacties waren Bosschenaren partij en die zullen geëist hebben dat de te leveren prestaties in de hen vertrouwde Bossche maat werden uitgedrukt.

Oppervlaktematen

De Bossche maat:

1 Bossche morgen = 6 hont
1 morgen = 6 lopenzaad
1 morgen = 600 vierkante roeden
1 bunder = 8 lopenzaad

In 1811 was:

1 morgen =	0,8826 hectare
1 hont	0,1471 hectare
1 lopenzaad	0,1655 hectare
1 bunder	1,3241 hectare
1 vierkante lange roede	33 centiare

Verder komen sporadisch nog voor:

1 voer (voor hooiland)
1 dagwand (voor hooiland) = $\frac{1}{4}$ bunder

Naast deze oppervlaktematen kwamen er ook nog zaadmatten voor. Hierbij geldt:

1 mudzaad = 2 malderzaad = 8 sesterzaad = 16 lopenzaad of vatzaad.

De verhouding van enkele lokale maten ten opzichte van de Bossche is als volgt:

Eindhoven: 1 Bosch mud = 14 vat Eindhovens
Oirschot: als Eindhoven
Helmond: 1 Bosch mud = $13 \frac{1}{2}$ vat Helmonds
St. Oedenrode: 1 Bosch mud = $13 \frac{1}{2}$ vat Roois
7 mud Peels = 6 mud Bosschemaat.

Opgaven in oudere literatuur en in de kroniek van Cuperinus zijn ten dele onjuist. Zo gaat uit van een Bossche morgen van 99,3 are, maar deze berekening steunt op een verkeerde aanname. Zie voor deze probmeatiek het artikel van Martein van Asseldonk en Karel Leenders dat zal verschijnen in het in 2016 uitkomende Noordbrabants Historisch Jaarboek.

Inhoudsmaten

1 Bosch mud = 2 malder = 8 sester = 16 lopen of vaten = 300,3 liter.

Volgens een officiële publicatie uit 1811, gedaan bij de invoering van het metrieke stelsel, was toen 1 Bosch mud gelijk aan 300,3 liter oftewel een tiende Amsterdamse last.

8. De tocht

De tocht is het recht van vruchtgebruik, dat volgens het Bossche gewoonterecht toekwam aan de langstlevende echtgenoot. De kinderen hadden het erfrecht. De tochtenaar mocht het goed niet beschadigen of in waarde verminderen door er delen van te verkopen of te vernietigen. Hij of zij mocht opgaande bomen niet kappen. Bezwaren met een cijns was ook niet toegestaan. Wanneer de kinderen een deel van het onroerend goed wilden vervreemden of wilden bezwaren met bijvoorbeeld een cijns en hun vader of moeder leefde nog, dan moest de tochtenaar eerst afstand doen van dit recht. Dit heette het 'afgaan van de tocht'. Juristen spraken over het recht van devolutie omdat na de dood van een der echtgenoten het erfrecht devolveerde (= toeviel) aan de kinderen. Het devolutierecht bevoordeelde de langstlevende echtgenoot. Het kwam voor in heel Brabant behalve in de heerlijkheden Breda, Bergen op Zoom en Steenberghe, verder in Vlaanderen en Loon. In Holland bestond het niet.

9. Andere aspecten

Af en toe zijn Latijnse termen die in de tekst voorkomen en die wat meer licht werpen op de aard van de handeling geciteerd. Alle aangehaalde woorden zijn onderstreept bijvoorbeeld *procurator*, *provisor* enz.

Erfcijnsen en -pachten werden steeds jaarlijks betaald. Alle leveranties in natura moesten, tenzij anders wordt vermeld, in Den Bosch aan het huis van de verpachter c.q. grondrenteheffer worden geleverd. De meest voorkomende betaaldatum voor rogpachten was Lichtmis (2 februari) was. Bij erfcijnsen zijn St. Jan Baptist (24 juni) en Kerstmis (25 december) zeer gebruikelijk. Overigens zijn de betaaltermijnen niet opgenomen in de regesten.

De *vest* (*hereditatio*; *hereditare* = vesten) is de handeling, waarbij een ander persoon in het bezit wordt gesteld van een onroerend goed of een daarop gevestigd zakelijk recht.

Een *clericus* is een persoon, die de lagere wijdingen heeft ontvangen en dus tot de geestelijke stand behoort, maar (nog) niet tot priester is gewijd. Veel notarissen, maar niet alle, waren clerici.

Een *investitus* is een pastoor. Een *capellanus* is een geestelijke die in het bezit is van een beneficium verbonden aan een zijaltaar in een kerk. Een capellanus mag men niet gelijk stellen

aan een 20ste eeuwse kapelaan (assistent van een pastoor). In oorkonden worden leden van de geestelijke stand aangeduid met de titel 'heer' of 'dominus'.

Het wilhelmietenklooster *Porta Coeli* (Poort de Hemels) lag tot 1542 buiten de stadsmuren op een hoger gelegen plaats, de Baseldonk en is ca 1200 gesticht door een ter plaatse gegoed grootgrondbezitter. *Zennewijnen* was een norbertinessenklooster gelegen ten zuidwesten van Tiel aan de Waal.

Een *gemeijnte* is een complex, dat in gemeenschappelijk gebruik was bij de bewoners van een dorp of een gehucht ('herdgang'). Over de gemeijnten hebben Karel Leenders, Martien van Asseldonk en Hein Vera veel gepubliceerd. De gemeijnten bestonden uit heidevelden, moerassen, zandverstuivingen, bossen en slecht grasland. In Oost-Brabant werd de gemeijnt beheerd door de dorpsgemeenschap middels z.g. keuren. De stad Den Bosch bezat eveneens een gemeijnt die gelegen was rondom de stad en voornamelijk bestond uit wei- en hooiland. De inhoud van de *dorsale aantekeningen* (notities op de achterzijde van de oorkonde) is alleen aangegeven, wanneer deze de inhoud van de oorkonde verduidelijkt of in belangrijke mate aanvult.

Toegevoegd is een *index op geografische namen* gesplitst in een gedeelte Den Bosch (binnen de stadsmuren) en Meierij + vrijdom van Den Bosch. Hierbij is de in 1980 bestaande indeling in gemeenten gehanteerd, zodat u de gegevens over bijvoorbeeld Gestel (bij Eindhoven) moet zoeken onder Eindhoven en Empel, Engelen en Bokhoven onder Den Bosch staan. Stukken over Rosmalen moet u dus zoeken onder Rosmalen en niet onder 's-Hertogenbosch.

10. Afkortingen

bu =	bunder
d.v.w.	dochter van wijlen
h. =	hont
k.v.w. =	kinderen van wijlen
l. =	lopen
lz. =	lopenzaad
malderz. =	malderzaad
m. =	morgen
m. =	mud
mz. =	mudzaad
OBNB =	Oorkondenboek Noord-Brabant, deel I De Meierij van 's-Hertogenbosch
r. =	roede
s. =	sester
sz.=	sesterzaad
vz. =	vatzaad
wed. =	weduwe of weduwnaar
z.v.w. =	zoon van wijlen

11. Terminologie

Het Bosch protocol hanteert de termen 'census hereditarius' voor een cijns in geld, en

'pactio hereditaria' voor een cijns in natura. Ik heb deze termen vertaald als erfcijns en erfpacht. De term 'census domini fundi' is vertaald met herencijns.

Verder zijn de volgende Latijnse woorden als volgt vertaald:

ager	akker
area	erf
hereditas	erfgoed
domus	huis
mansio	woning
mansus	hoeve
cum fundo	met de grond
ortus	hof
domistadium	hofstad
vicus	straat
viculus	straatje
plathea	straat
aquae	het water
bona	de goederen
terra	land
villa	dorp
pratium	beemd
pascuum	weiland
palus	broek
stega	steeg
usufructum	vruchtgebruik
pensio vitalis	lijfrente
merica	heide

12. Literatuur

Bichelaer, Alphons van den

Het notariaat in Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch tijdens de late middeleeuwen (1306-1531). Een prosopografisch, diplomatisch en rechtshistorisch onderzoek.

Thela Thesis, Amsterdam, 1998.

Met CD-ROM.

Blockmans, W.P. en W. Prevenier,

'Openbare armenzorg te 's-Hertogenbosch tijdens een groeifase, 1435-1535', in:

Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis (12 (1974) 21-78.

Bronkhorst, Arjan, *Kerkinterieurs in Nederland* (WBooks, 2016).

Camps, H.P.H. ed.,

Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312

(dl. I De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert); Den Haag, 1979).

Cuperinus A., Die chronicke vander vermaerder ende vromer stadt van Tsertogenbosch, int corte van Henricus die eerste, hertoge van Brabant, tot Philippus van Oostenryck, coninck van Engelant ende hertogh van Brabant, in: Hermans, C.R. ed., *Verzameling van kronyken, charters en oorkonden betrekkelyk de stad en meierij van 's Hertogenbosch* met twee vervolgen en diverse bijvoegsels ('s-Hertogenbosch, 1848)1-396.

Dillo, M. en G.A.M. Van Synghel ed., met medewerking van E.T. van der Vlist, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Deel II De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom* (2 banden; Den Haag, 2000).

Fierst van Wijnandsbergen, Ron, *Ghenge ende gheve in Grave. Fondsvorming van armeninstellingen en middeleeuwse monetaire problematiek* (Tilburg, 2013).

Hoekx, J.A.M., G. Hopstaken, A.M. van Lith-Droogleeve Fortuijn en J.G.M. Sanders ed., *Kroniek van Molius. Een zestiende-eeuwse Bossche priester over de geschiedenis van zijn stad* ('s-Hertogenbosch, z.j.).

Kappelhof, A.C.M.,
'Het Bossche Geefhuis. Het inkomen uit het vermogen van de Tafel van de H. Geest van Den Bosch 1450-1810', in:
Varia Historica Brabantica, 10 (1981) 1-54.

Kappelhof, A.C.M.,
'De hoeven van het Bossche Geefhuis. Opbouw, beheer en liquidatie van een omvangrijk hoevenbezit', in:
Noordbrabants Historisch jaarboek, 1 (1984) 83-142.
Een bewerkte en gedigitaliseerde versie werd onder de titel van 'De hoeven van de Tafel van de Heilige Geest van 's-Hertogenbosch. Opbouw, beheer en liquidatie van een omvangrijk hoevenbezit' in september 2014 geplaatst op de website www.academia.edu. Deze versie kan beter als een afzonderlijke publicatie worden beschouwd omdat de volgorde van de hoofdstukken en de paragrafen toen is veranderd.

Kappelhof, A.C.M.
Armenzorg in Den Bosch. De Negen Blokken 1350-1810
(Matrijs, Utrecht, 1983).

Mosmans, J., *De St. Janskerk te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch, 1931).

Paquay, V., *De geschiedenis van de Stichting Sint Nicolai Broederschap te Arnhem 1351 – 1993: gasthuis, preuven en hulpbetoon* (Walburg Pers, 1993). 374 p.

Synghel, Geertrui van
Het Bosch' protocol. Een praktische handleiding
Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening/Stadsarchief 's-Hertogenbosch, 1993.

Synghel, Geertrui van, 'Editie van de schepenoorkonden van 's-Hertogenbosch. Dertien oorkonden als supplement op het eerste deel van het Oorkondenboek van Noord-Brabant (1261-1311), in: *Datum et Actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag*
Publicaties van het Meertens Instituut deel 29; Amsterdam, 1998, p. 394-424.

Synghel, G.A.M. e.a.
Broncommentaren. Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in de Middeleeuwen en Ancien Régime
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag, 2001. 406 p.

Synghel, Geertrui van
Actum in camera scriptorum oppidi de Buscoducis. De stedelijke secretarie van 's-Hertogenbosch tot ca 1450
Verloren, Hilversum, 2007. 458 p.
Met CD-ROM.

Tits-Dieuaide, M.J., 'Les tables des pauvres dans les anciennes principautés belges au moyen âge', in:
Tijdschrift voor Geschiedenis, 88 (1975) 562-583.